

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИМІРЮВАННЯ МЕЖІ БІДНОСТІ

Статтю присвячено порівнянню різноманітних методологічних підходів до вимірювання бідності. Розглядаються поняття абсолютної та відносної бідності. Підходи структуруються відповідно до прямих, непрямих та комбінованих методів отримання даних, наводяться приклади вимірювання бідності в ЄС, США та країнах, що розвиваються. Особливо наголошується на обмеженості вимірювання бідності лише за економічними показниками й доцільності застосування багатовимірного критерію як у розвинутих країнах, так і тих, що розвиваються.

Інтуїтивно всі люди розуміють, що означає бути бідним. Бідність — це злидні й нестатки, це позбавлення можливості вести прийнятний та гідний спосіб життя у суспільстві. Але набагато складніше дати обґрунтоване визначення концепту бідності та обрати показники, за якими її можна виміряти емпірично. Показники масштабів та поширеності бідності залежать саме від

того, як її визначати та вимірювати. Завдання дослідників ускладнюється ще й тим, що країни різняться за своїм економічним розвитком, і тому недоцільно порівнювати бідність, наприклад, у Західній Європі з бідністю країн Південної Африки. Втім, сьогодні у світовій практиці існує багато розроблених методик вимірювання рівня та межі бідності.

Найпоширеніші підходи будуть розглянуті в цій статті з метою дати загальну характеристику існуючим методам вимірювання рівня бідності та порівняти бідність розвинутих країн з бідністю країн, що розвиваються.

За офіційними даними, близько 1,3 мільярда людей тільки на Півдні планети живуть у бідності (1992 рік). Однак що ж таке бідність? Найчастіше поняття бідності зводять до економічних показників. Отже, бідність - це неспроможність людини матеріально забезпечити свої основні потреби, як-то: потреби у їжі, одязі, житлі (тобто прожитковий мінімум). Це абсолютна бідність. Широковживаним методом вимірювання абсолютної бідності є встановлення певної межі найчастіше відповідно до мінімально необхідного набору продовольчих та інколи й непродовольчих товарів і послуг.

Поряд з абсолютною розрізняють відносну бідність, що означає нестачу ресурсів, необхідних для повноцінного харчування та підтримання життєвих стандартів, поширених у певному суспільстві. В цьому контексті професор університету Осло Я. Хесселберг пропонує таке визначення бідності: бідність - це виключення із соціальної співучасті, володіння й пристойної якості життя [1].

Бідність є й політичною проблемою, що підтверджується визначенням Організації Об'єднаних Націй: «Бідність - це позбавлення особистості основних шансів та можливостей для розвитку, що включає позбавлення можливості вести довге, продуктивне й здорове життя, набувати знань, мати свободу, гідність, самоповагу та повагу до інших, та мати ресурси, необхідні для пристойного життя... в усьому світі зменшення бідності є не лише загальнолюдською ціллю, а загальнолюдською необхідністю» [2].

Отже, концепт бідності втрачає суто економічне забарвлення, і відбувається зміщення акцентів від умов життя до соціальних відносин, від характеристик людини до характеристик суспільства і того, що воно значить для особистості. На думку Хесселберга, для Європи сьогодні є коректнішим вживання терміна «соціальне виключення» додатково до бідності. Соціальне виключення - ширше поняття, яке охоплює не лише матеріальні потреби, а й соціальну депривацію, що відображається рівнем співучасті у повсякденному житті суспільства.

Один з підходів до класифікацій методів емпіричного вимірювання бідності запропоновано Х.-Ю. Андебом. Дослідник виокремлює прямі,

непрямі та комбіновані підходи [3]. Пропонована класифікація ґрунтується на досвіді країн Західної Європи, хоча й не всі підходи набули значного поширення.

До непрямих методів вимірювання бідності відносять визначення політико-адміністративної межі прибутків, відносної межі прибутків, визначення мінімального бюджету засобів до існування (прожитковий мінімум) та кумулятивний індекс депривації.

Перший метод має досить багато недоліків і не є об'єктивним. Прийняття рішення про мінімальний набір товарів найчастіше залежить від політичної ситуації в країні чи від уявлень власне дослідників. Даний метод є найбільш проблематичним при порівняльних дослідженнях через те, що межа бідності встановлюється залежно від фіксованої ціни продовольчого кошика чи рівня соціального забезпечення в кожній країні окремо. Крім того, зміни мінімального рівня соціальної забезпеченості відображаються як зменшення або збільшення бідності. Таким чином, політично доволі легко регулювати рівень бідності, зменшуючи офіційний рівень соціальної допомоги.

У Європейському Союзі офіційну межу бідності визначають як відносну межу прибутків (другий метод за схемою Андреба). Особа вважається бідною, якщо її прибутки не перевищують 60 % середнього доходу у країні. Така методика також має певні недоліки. По-перше, бідність зводиться до рамок розподілення прибутків, а не справжніх доходів. По-друге, вибір самої межі є доволі приблизним — найчастіше наводиться 60 % середнього доходу, але інколи трапляється і 50 %, і 70 %. У результаті змін фіксованої частки прибутків змінюються й показники бідності в країні. По-третє, виникає питання, яке середнє обирати та яким є критерій середнього рівня. Детально проблема вибору середнього прибутку розглядається у статті Н. Харченко [4].

У табл. 1 наведено дані щодо розподілу бідності в окремих країнах Європейського Союзу за встановленою межею на рівні 60 % середнього прибутку. Рівень бідності варіює від найнижчого в Данії (8 %) та Нідерландах (13 %) до найвищого в Португалії (23 %). Великобританія не має офіційної межі бідності, однак за стандартами Євросоюзу відсоток бідних 1993 року там становив 19 % [1].

Поширеним є підхід визначення мінімального бюджету споживання. Зокрема, цей метод було застосовано при перших дослідженнях бідності [3], й саме ним користуються у Сполучених

Таблиця 1. Відсоток бідних у країнах Євросоюзу, %

Країна	1996	1997
Данія	10	8
Нідерланди	12	13
Австрія	14	13
Бельгія	16	15
Франція	17	17
Італія	20	19
Ірландія	19	20
Португалія	22	23

Джерело: Eurostat, European Community Household Panel

Штатах, де статистика щодо офіційної межі бідності публікується з 1960 року [1]. Межа встановлюється вимірюванням розширеного кошика з прожиткового мінімуму. У 1955 році вартість продовольчих товарів для сім'ї була помножена на 3, виходячи з того, що звичайні витрати на їжу становили 1/3 сімейного бюджету. Ця межа, яка в 1960 році дорівнювала \$3000, надалі коригувалася відповідно до рівня інфляції. Отже, у 1995 році межа бідності у США становила \$15 569 на рік для сім'ї з чотирьох осіб (\$7763 для особи, що проживає сама). За оцінкою громадської думки, така межа вважається занадто низькою (1993 рік). Однак межа бідності для Індії приблизно у 18 разів менша. У табл. 2 наведено дані динаміки офіційної бідності у США.

Таблиця 2. Динаміка бідності у США, %

Рік	%
1935	47
1950	28
1965	17.3
1973	11.1
1990	13.5
1995	13.8

Джерело: Hesselberg (1997)

Чутливість рівня бідності залежно від методів вимірювання можна продемонструвати на даних, одержаних у дослідженнях у США за стандартами ЄС. У 1989 році у США відповідно до їхніх стандартів було 32,5 млн бідних, а за стандартами ЄС - 94 млн [4]. Отже, встановлення межі бідності - важливе політичне питання і надзвичайно чутливе до методів, які вибирають для її вимірювання.

Розглядаючи проблему вимірювання бідності, неможливо не згадати, що в Україні 30 % населення живе за межею бідності, офіційно визна-

ченою на рівні 268 грн на місяць [6]. Для країни з населенням у 49 мільйонів це величезна кількість. Критичним питанням у державі є не голод і неврожаї, а безробіття, невиплати заробітної плати як наслідок слабкої економіки. До 2000 року категорія бідних найчастіше розглядалася як малозабезпечені верстви населення. І лише після підписання Президентом указу про «Стратегію подолання бідності в Україні» [7], де акцент ставився саме на збільшенні масштабів бідності, ця проблема була визнана однією з найгостріших.

Неодноразово в літературі згадується метод Пітера Таунсенда, одного із засновників дослідження феномену бідності [3,4]. Ще наприкінці 70-х років Таунсенд запропонував вимірювання кумулятивного індексу депривації - порівняння розподілу прибутків з індексом, який вимірює участь у різних соціальних аспектах життя. За цим методом бідність не розглядається лише в рамках економічних критеріїв, а враховується її багатofакторність. Загалом, багатovимірні підходи до дослідження бідності постійно доповнюються і вдосконалюються. Сьогодні також і російські дослідники пропонують для дослідження стратифікації використовувати багатovимірні критерії, що ґрунтуються на аналізі структури споживання, стилю життя і форм соціального залучення [8, 9]. Багатovимірні концепції співвідносяться з розумінням бідності як соціального виключення індивіда з різних сфер соціального життя суспільства, тому вони є більш всеохопними та продуктивними.

Хоча непрямі методи вимірювання бідності широко використовуються, при їх застосуванні потрібно враховувати низку факторів, а саме: які економічні ресурси вважати такими, що забезпечують засоби до існування; яким чином порівнювати різні види домогосподарств; як враховувати тривалість бідності. Економічні ресурси найчастіше розглядаються як прибутки. Але цей підхід має багато недоліків, оскільки крім прямих прибутків існує розмаїття інших способів отримати дохід - від ренти, позик, продажу цінностей тощо. Такі доходи населення прагне приховати, і тому вони не потрапляють до офіційної статистики. Стосовно тривалості бідності, то більшість даних відображає переважно короткотривалу бідність. Зазвичай у дослідженнях не з'ясовується тривалість бідності, й важко вирізнити постійно та тимчасово бідних. При вимірюванні ж річного прибутку втрачаються дані про різні види короткотривалої бідності. Однак для

з'ясування таких питань все ж потрібні довготривалі панельні дослідження, де б вивчалися тимчасова, циклічна, пожиттєва бідність.

До прямих методів вимірювання бідності відносять суб'єктивний підхід та метод відносної межі споживання. Проблема суб'єктивних оцінок бідності присвячено досить багато праць у російській соціології [8-10]. Суб'єктивна бідність визначається через суб'єктивне сприйняття, порівняння себе та інших, оточення. Звичайно, важливо знати, де у суспільстві проходить інтуїтивний поділ на бідних і небідних і як відчуття нестатків співвідносяться з індикаторами, отриманими через об'єктивніші підходи. Однак особисте сприйняття власної бідності не може виступати єдиним критерієм для оцінювання бідності і має поєднуватися з іншими методами.

Хоча Андреб виділяє в окрему категорію прямого дослідження бідності й метод відносної межі витрат, насправді він є дуже схожим на метод вимірювання прибутків. Утім, у країнах з перехідною економікою вимірювання споживання є достовірнішим критерієм визначення статків населення, ніж вимірювання прибутків. Слід враховувати прибутки від неофіційної економічної діяльності та ведення натурального господарства. Але недоліками даного методу є те, що споживання неможливо досліджувати протягом тривалого періоду часу. В деяких випадках ті, кого зараховують до найбідніших верств населення на основі споживчих витрат, насправді можуть більшу частину своїх грошей просто заощаджувати.

Останній метод, наведений Андребом, - комбінований, - можна скоріше віднести до методу з галузі соціальної політики. Він пов'язаний з поняттям депривації, яка проявляється через обмеження соціальної співучасті, першоосновою якого, у свою чергу, є нестача економічних ресурсів. Таким чином, поняття депривації та економічних ресурсів тісно пов'язані між собою - за Андребом, комбіновані. Отже, відбір індикаторів для вимірювання депривації має виключати ті аспекти життя, які напряму не пов'язані з грошовими вимірами. Визначення бідності за комбінованими стандартами відбувається через дослідження того відсотка населення країни, що отримує соціальну допомогу. Андреб зазначає, що цей метод набув найбільшої популярності у Скандинавських країнах. Але комбінація різних підходів означає і подвійне ускладнення. На результати дослідження через соціальну допомогу безпосередньо впливає офіційно встановлена в

країні межа бідності, бо особі надається соціальна допомога лише у разі підтвердження матеріальної незабезпеченості; крім того, допомога надається індивідуально і тільки за умови особистого звернення до відповідних установ. Таким чином, застосування даного методу дає результати у країнах громадянського суспільства з високим рівнем надання соціальної допомоги, а не там, де допомога є досить умовною.

Отже, незважаючи на розробленість та різноманітність підходів до дослідження бідності, у країнах Європейського Союзу найбільш уживаним методом залишається вимірювання за споживчими витратами чи прибутками домогосподарств, скоригованими відповідно до розмірів домогосподарств та прожиткового мінімуму в країні.

Розглянувши низку підходів до вимірювання бідності та приклади їх застосування у країнах Західної Європи і США, варто поглянути на проблему бідності у світовому масштабі. Різниця між бідністю в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, на сьогодні вражає. Завдяки індустріалізації та технічному прогресу країни Півночі (на противагу Півдню) за кілька десятиліть у XX столітті досягають величезного економічного прориву в подоланні бідності. Проблеми ж голоду, дитячої смертності, хвороб залишаються найболючішим світовим питанням у країнах Південної Африки, Південної Азії та Латинської Америки. У 1990 році, враховуючи набір найнеобхідніших товарів, яких людина потребує для виживання, Світовий банк установив, що бідні — це ті, які не мають \$1,08 на день. Тобто особа вважається бідною, якщо її купівельна спроможність менша, ніж \$370 на рік, й особливо бідною при \$275 на рік. Дані Світового банку щодо бідності подано в табл. 3.

Робити порівняння з країнами Західної Європи чи Північної Америки тут недоречно, хоча останнім часом і спостерігається деяке зменшення рівня абсолютної бідності. Однак особа, бідна за стандартами розвинутих країн, не є такою на Півдні.

У літературі зазначається, що на Півдні також застосовується вимірювання бідності через встановлення мінімальної вартості необхідних продовольчих товарів, поширених серед бідних певного регіону, та множення отриманого показника на 2, 2,5 чи 3 [11]. Вважається, що таке збільшення покриває витрати на житло, одяг тощо. Множення вартості продовольчої межі на 2 дає межу бідності з основних потреб у найвужчому

Таблиця 3. Бідність на Півдні відповідно до межі бідності, встановленої Світовим банком - \$1,08/день, %

	1990	2000
Південна Азія	41,5	31,9
Африка регіону пустелі Сахара	47,4	49,0
Східна Азія, крім Китаю	24,1	10,6
Латинська Америка	11,0	10,8
Середній Схід та Північна Африка	2,1	2,8
Східна Європа та Центральна Азія	1,4	4,2
Всього	27,2	23,3

Джерело: <http://www.worldbank.org/research/povmonitor/> сенсі, а на 3 — у ширшому розумінні. Такі споживчі кошики продовольчих та непродовольчих товарів можуть бути використані для порівняння різних регіонів ефективніше, ніж офіційно встановлені межі бідності.

З огляду на те що більшість країн Півдня розташовані у складних кліматичних умовах і часто страждають від природних катаклізмів, дослідники пропонують при оцінці бідності в цих країнах враховувати не лише економічні критерії, а й просторові фактори, що є подібним до багатомірних підходів у дослідженні бідності. Зокрема, Н. Хеннінгер пропонує будувати критерій бідності на основі просторової мапи бідності, що включатиме економічні, соціальні критерії та критерії оточення [12]. До соціальних критеріїв про-

понується відносити рівень харчування, медичне забезпечення, рівень санітарії, освіту; до оточення — природне середовище, можливість проведення сільськогосподарських робіт, транспортну інфраструктуру. Врахування наведених індикаторів може значно підвищити розуміння проблем та причин бідності окремого регіону.

Наведені у статті підходи до вимірювання бідності свідчать про розмаїття та суттєві відмінності опрацьованих та застосовуваних у різних країнах методів. Однак надто часто проблема бідності зводиться лише до економічних показників без урахування соціальних аспектів та соціального виключення. Оскільки бідність є багатомірним феноменом, доцільно поєднувати кілька методів у її вимірюванні. На жаль, поки що серед дослідників так і не досягнуто згоди, які саме критерії та індикатори обирати за вихідні у побудові багатомірної критерію. Але у світовій практиці дедалі частіше застосовуються саме багатомірні методи. Різні підходи можуть доповнювати один одного і, таким чином, фіксувати різні аспекти складної проблеми бідності. Світовий досвід вимірювання бідності є вельми корисним для вітчизняних дослідників, адже теоретичне обґрунтування та застосування практичних заходів щодо подолання бідності є і, вочевидь, ще довго залишатиметься актуальним для українського суспільства.

1. Hesselberg J. Poverty in the South and in the North // Geogr. Ann., 1997- 79B (4):- P. 241-227.
2. <http://www.un.kiev.ua:8080/undp>
3. Empirical poverty research in a comparative perspective // Edited by Hans-Jurgen Andreb et al.— University of Bielefeld, 1998.- P. 167-179.
4. Харченко Н. Порівняння методологічних підходів до вимірювання рівня бідності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 2000.— № 3.
5. Eurostat, European Community Household Panel (ECHP) / <http://www.europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=1-42020pc-EN&mode=download>
6. USAID/Ukraine Country strategic plan for FY 2003-2007:2//<http://moldova.usaid.kiev.ua/arc.shtml>
7. Кучма Л. Д. Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія

- економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки // <http://www.kuchma.gov.ua>
8. Заславская Т. Й. Социальная структура современного российского общества // Общественные науки и современность.- 1997.- № 2,- С. 5-23.
9. Тихонова Н. Е. На пути к новой стратификации российского общества // Общественные науки и современность.- 1998,- № 3.- С. 24-37.
10. Голенкова З. Т., Игитханян Е.Д., Казаринова Й. В. Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации // Социологические исследования.- 1996.- № 8.
11. Hesselberg J. Urban poverty and shelter: an introduction // Norwegian Journal of Geography (4).- P. 151-160.
12. Просторову мапу бідності за схемою Н. Хеннінгера наведено на <http://www.worldbank.org/poverty/inequal/povmap/about.htm>

S. Brodska

GLOBAL EXPERIENCE TO MEASUREMENT A POVERTY LINE

The article is dedicated to the comparison of methodological approaches of the poverty measurement. Absolute and relative notions of poverty are revised. Current approaches are structured as direct, indirect and dual methods of research, including examples from EU, US and developing countries. Special emphasis is made on restrictions, which are implied by purely economic resources methods, and on the grown importance of the multidimensional criterion as well as on the combination of different approaches.